

РАДЯНСЬКА ТА МОДЕРНА УКРАЇНСЬКА ІСТОРІОГРАФІЯ ФЕНОМЕНУ ДИТЯЧОЇ БЕЗПРИТУЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ В ПЕРІОД ФОРМУВАННЯ РАДЯНСЬКОЇ ТОТАЛІТАРНОЇ СИСТЕМИ

Предметом статті є радянська та модерна українська історіографія проблеми подолання дитячої безпритульності та бездоглядності в період формування радянської тоталітарної системи. Автор запропонував класифікацію вказаної історіографії з огляду на залучений дослідниками джерельний матеріал та використаний критичний апарат.

Ключові слова: дитяча безпритульність, дитяча бездоглядність, радянська історіографія, українська історіографія, УСРР.

Проблематика дитячої безпритульності й бездоглядності є важливою складовою вивчення державної політики в умовах становлення тоталітарного режиму. Основні заходи, проведені державними органами та громадськими організаціями для порятунку молодого покоління, неодноразово привертала увагу істориків, соціологів, педагогів та юристів. Отже, проблематика історіографії боротьби з безпритульністю в Україні в період становлення радянської тоталітарної системи вельми різноманітна. Доцільно поділити вказану історіографію на два самостійні періоди: радянська та модерна українська історіографія. Перший період охоплює час від початку 1950-х до кінця 1980-х років, а другий період – з початку 1990-х до сьогодення.

Історію дитячої безпритульності в Україні розпочали досліджувати від початку 1950-х років. Так, Параска Середа [34] та Семен Чех [41] проаналізували педагогічні форми роботи з безпритульними дітьми в перші роки радянської влади на матеріалах РСФРР та СРСР. У цей же період Сара Коваленко [20] підготувала перше дисертаційне дослідження на архівних матеріалах, що висвітлюють діяльність структур соціального захисту та реабілітації дітей у 1920-х роках в УСРР: дослідниця розглянула досвід виховної роботи в дитячих будинках у контексті історичного досвіду боротьби з дитячою безпритульністю. Надалі дослідження теми продовжили Анатолій Гусак [11], Марк Черняк [40] та Валентин Чуб [42]. У їхніх працях проаналізовано форми та методи боротьби державних та громадських організацій з цим соціальним явищем та висвітлено еволюцію формування законодавчої бази з питань державної опіки над безпритульними дітьми. Особливістю

історіографії цього періоду було те, що дитячу безпритульність вивчали переважно в контексті історії педагогіки. Водночас вказані праці вирізняються некритичністю підходів та надмірною заідеологованістю, тож сам об'єкт дослідження – безпритульні діти – часто був лише тлом для зображення звітяг Комуністичної партії.

Зауважмо, що такий підхід зберігався і у 1980-х роках, коли побачили світ наукові статті Тимофія Бібанова [3] та Івана Кліцакова [19], де дослідники продовжували зосереджуватись на нормативно-правовій базі захисту дитинства, додаючи правові аспекти діяльності громадських організацій у царині подолання дитячої безпритульності. Наприкінці 1980-х років з'явилася книга Анни Хмельницької «Спасенное детство» [39], в якій авторка, розкриваючи причини та наслідки дитячої безпритульності у 1920–1930 рр. в історичному контексті, знову ж таки фокусувалась винятково на позитивних аспектах діяльності Комуністичної партії та, відповідно, її успіхах у подоланні явища безпритульності. Тож авторка не помічала соціально-класової політики, репресій, недосконалості системи охорони дитинства, які підважують уявлення про безсумнівну ефективність партії у впровадженні соціальної політики. Яскравим прикладом подібного підходу може бути така цитата: «Советская власть переселила детей из жалких лачуг в красивые, удобные здания... Резко изменилась система воспитания в детских домах – были отменены телесные наказания, карцеры. Начались регулярные школьные занятия. Дети получали хорошие продукты, одежду, мебель, игрушки». Утім, навіть поверхове ознайомлення з архівними документами демонструє, що така оцінка стану справ

є великим і занадто оптимістичним перебільшенням. Таким чином, для робіт, які з'явилися в період з початку 1950-х до кінця 1980-х років, була характерною заідеологізованість, що виражалась у пануванні принципу класовості (влада розділяла неповнолітніх на дітей робітників і дітей репресованих громадян), партійності та відсутності узагальнювального критичного підходу в дослідженні означеної проблеми.

Поява перших критичних праць щодо питань дитячої безпритульності 1920–1930 рр. пов'язана з перебудовою. З'явилися дослідження вітчизняних істориків Станіслава Кульчицького та Євгенії Шаталіної [22], Ольги Мовчан [25]. Роботи цих авторів стали наступним кроком у вивченні істориками причин виникнення та проблеми подолання дитячої безпритульності та бездоглядності. В історіографії цього періоду привертає увагу те, що в більшості праць ліквідацію безпритульності дітей в УСРР розглянуто в загальносоюзному масштабі, без відповідного аналізу локальних особливостей, що відкриває широке дослідницьке поле на подальшу перспективу.

Другий період розвитку історіографії дитячої безпритульності 1920–1930 рр. триває з початку 1990-х років до сьогодні. До наукового обігу було введено нові архівні документи, свідчення очевидців, матеріали преси, що довгий час були недоступні дослідникам. Усе це створило відповідну наукову базу для критичного переосмислення історії України 1920–1930 рр.

Сучасні науково-історичні дослідження вирізняються новим тлумаченням причин, обставин та наслідків соціальних кризових явищ радянського суспільства в період формування тоталітарної системи. У цей час з'являються дисертаційні роботи українських істориків Ірини Діптан [12], Алли Зінченко [14], Ігоря Іщенка [17], Лариси Олянич [30], Ольги Паращевіної [33], педагогів Вікторії Виноградової-Бондаренко [8], Людмили Тютюнник [37] та юриста Ольги Анатольєвої [2]. У цих дисертаційних дослідженнях подано нове тлумачення причин виникнення масової дитячої безпритульності, наведено статистичні дані кількості безпритульних та бездоглядних дітей, запропоновано свіжий аналіз нормативно-правової бази захисту дитинства тощо. Проте поверхово дослідженими лишаються повсякденне життя безпритульних дітей, питання патрунування, діяльність силових органів у «вирішенні» проблеми дитячої безпритульності та бездоглядності.

Так, праця І. Діптан [12] присвячена діяльності надзвичайних державних органів по боротьбі з дитячою безпритульністю в Україні (Рада захисту дітей та Центральна комісія допомоги дітям)

у 1920–1930 рр. Вона звернула увагу на нову хвилю безпритульності дітей у 1932 р., головною причиною якої визначає Голодомор, а також підкреслила несвоєчасність реорганізації Центральної комісії допомоги дітям (ЦКДД) при ВУЦВК навесні 1932 р.

Одним з активних дослідників досвіду подолання масової дитячої безпритульності в Радянській Україні у 1920–1930 рр. стала А. Зінченко [13–15]. У своїх роботах авторка вивчає в історичному контексті сутність соціального явища безпритульності, сформулювала чітку класифікацію її видів (виокремлено дві групи – безпритульні та бездоглядні діти). Основним критерієм розмежування є відсутність тих чи інших умов, необхідних для розвитку дитини. Крім того, вона детально розглянула причини появи безпритульності дітей, а також дослідила та проаналізувала роль державних органів та участь громадських об'єднань та організацій у вирішенні проблеми дитячої безпритульності та бездоглядності. Окрім того, А. Зінченко зробила значний внесок у дослідження та систематизацію нормативно-правової бази діяльності державних установ щодо ліквідації дитячої безпритульності в Україні. Також дослідниця визначила, що, крім соціально-економічних причин зростання дитячої безпритульності (низький матеріальний рівень життя багатьох родин; безробіття, яке було найбільш поширене серед молоді; недоліки становлення нової освітньої та виховної системи, недоступність системи освіти для певної частини дітей), існували ще й політичні (соціально-класова політика радянського уряду й формування авторитарної політичної системи; політичні репресії та депортації населення України).

Дніпропетровський історик І. Іщенко [17], досліджуючи державну політику у сфері боротьби з соціальними аномаліями періоду НЕПу на Півдні України, торкається питання дитячої безпритульності як однієї із соціальних аномалій радянського суспільства. Науковець доводить, що загальною закономірністю соціальних патологій в Україні в роки НЕПу була їх залежність від внутрішньосімейних стосунків, зростання кількості розлучень (за цим показником УСРР значно випереджала країни Європи та Америки). На думку дослідника, через означені вище причини у 1920-ті роки зросла кількість соціальних сиріт, батьки яких були неспроможні їх виховувати.

Л. Олянич [29; 30] дослідила та проаналізувала причини створення, етапи формування організаційної структури та еволюцію соціальних функцій Всеукраїнського товариства «Друзі дітей», значення діяльності товариства, а також

виділила особливості здійснення «Друзями дітей» оперативно-профілактичних заходів боротьби з причинами та наслідками масової безпритульності дітей. Дослідниця акцентує увагу на оптимальності поєднання державних та громадських форм у процесі боротьби з соціальними аномаліями, наприклад, залучення громадськості до оперативно-профілактичних заходів подолання дитячої безпритульності.

О. Парашевіна [32; 33] у своїх працях детально дослідила й визначила роль системи народної освіти в подоланні дитячої безпритульності у 1920–1930 рр. Дослідниця визначила джерела та причини безпритульності дітей у контексті соціально-економічного, суспільно-політичного розвитку УСРР та вплив психологічного фактора перехідного періоду на процес формування безпритульності (автор виділяє психоісторичну причину безпритульності, породжену психологією перехідного періоду, коли офіційна ідеологія християнського родинного виховання, відповідальності матері за свою дитину перед Богом, була замінена більшовицькою, що пропагувала відмирання сім'ї, заміну сімейного виховання суспільним), а також проаналізувала вплив демографічних втрат 1920-х – першої половини 1930-х років на стан дитячої безпритульності. О. Парашевіна визначає, що дитяча безпритульність в означений період була соціальною аномалією українського суспільства, сформованою під впливом девіантної поведінки представників декласованого дорослого населення – маргіналів та пауперів. Зважаючи на те, що предметом її дослідження є місце, функції, структура і діяльність народної освіти України в державній системі подолання дитячої безпритульності та її участь у соціалізації безпритульних дітей у 1920-х – першій половині 1930-х років, О. Парашевіна детально дослідила основні аспекти діяльності освітніх установ у державній системі подолання дитячої безпритульності, а також розкрила зміст основних видів діяльності органів і установ народної освіти з подолання цього соціального явища. Крім того, вона визначила роль народної освіти у соціалізації безпритульної дитини в дитячих закладах через дослідження змісту навчально-виховного процесу, дозвілля, побуту та умов проживання. Дослідниця проаналізувала в контексті історії повсякдення субкультуру, побут, традиції, соціальні цінності безпритульних дітей та вплив соціальних аномалій радянського суспільства (алкоголізм, проституція) на їх формування.

Дослідники Л. Тютюнник [37], В. Виноградова-Бондаренко [8–10] висвітлили педагогічні аспекти проблеми: типи закладів для

безпритульних дітей, діяльність дослідних закладів, зміст навчально-виховного процесу тощо. В. Виноградова-Бондаренко проаналізувала основні шляхи, форми та засоби виховання безпритульних дітей у 1920-х роках. Дослідниця у своїй дисертаційній роботі доходить висновків, що основними причинами масової дитячої безпритульності були революція, громадянська війна, голод, безробіття, евакуація значної кількості дітей із Росії, а також психофізичні причини (схильність до бродяжництва та фізична дефективність частини дітей). Предметом вивчення В. Виноградової-Бондаренко є виховання безпритульних дітей в Україні 1920-х років, тому основну увагу вона акцентувала на визначенні теоретико-методологічних та психолого-педагогічних особливостей виховання безпритульних дітей.

Предметом дослідження О. Анатольєвої [1; 2] стало правове регулювання боротьби з безпритульністю, бездоглядністю та правопорушеннями неповнолітніх в УСРР у 1920-х роках. На підставі вивчення відповідних нормативних актів, архівних документів, наукової літератури та інших джерел авторка систематизувала досвід правового регулювання боротьби з безпритульністю, бездоглядністю й правопорушеннями неповнолітніх в Україні у 1920-х роках.

Також у 1990-ті роки та перші десятиріччя XXI ст. у збірниках і фахових журналах з'явилися публікації, присвячені діяльності громадських благодійних організацій та окремих державних органів боротьби з дитячою безпритульністю в УСРР у 1919–1932 рр.

Різні аспекти подолання дитячої безпритульності досліджували у своїх статтях Олександр Кісіль [18], Ольга Овсянюк [28], Марина Лакійчук [24], Валентина Вакулєнко [7], Олена Ільченко [16]. Так, О. Кісіль [18] дослідив сферу виправного виховання неповнолітніх правопорушників в Україні в період формування радянської тоталітарної системи. О. Овсянюк [28] та В. Вакулєнко [7] досліджували та аналізували різні аспекти досвіду подолання дитячої безпритульності. О. Ільченко [16] досліджувала проблему оптимізації виховної роботи, а саме тогочасні «провідні» тенденції виховання дітей-безпритульників, зокрема, її стаття ґрунтується на проведенні аналізу досвіду діяльності колонії ім. В. Г. Короленка. М. Лакійчук [24] дослідила, проаналізувала та охарактеризувала правові основи формування мережі установ для неповнолітніх правопорушників в УСРР. Вікторія Стремєцька [35; 36] також досліджувала цю проблему. Вона зробила узагальнений огляд боротьби з дитячою безпритульністю у 1920–1930 рр. на матеріалах Миколаївщини.

Також про проблему безпритульності та бездоглядності дітей у 1920-ті роки згадує у своїх публікаціях Микола Крук [21] (досліджено особливості організації фізичного виховання в школах України у 20–30-ті рр. ХХ ст.), Людмила Штефан [43] (досліджено підготовку соціальних працівників в Україні у 1920–1930 рр.), Ольга Лаврут [23] (при дослідженні громадської діяльності студентства УСРР у 20-ті роки торкається питання участі студентства у вихованні дітей у дитзакладах), Галина Хархан [38] (дослідила еволюцію поглядів на питання статевого виховання дітей у 20–30-ті рр. ХХ ст.), Надія Павлик [31] (аналізує досвід А. С. Макаренка в питанні задоволення потреб дітей у закладах інтернатного типу через проектування праць радянського педагога на піраміду потреб А. Маслоу).

Розглядаючи питання участі громадськості в подоланні безпритульності, не можна оминати увагою дослідження Валентини Молоткіної [26]. Про діяльність міжнародних благодійних організацій, як-от АРА, «Джойнт», Євгромадком та місія Ф. Нансена, в Україні на початку 1920-х років, про їхню допомогу населенню, зокрема дітям, згадано в книзі «Нариси з історії та культури євреїв України» [27].

Слід зауважити, що в перелічених працях подано узагальнювальні характеристики дитячої безпритульності в період формування радянської тоталітарної системи. Регіональний

матеріал через його незначну дослідженість на той момент у цих роботах представлений вибірково. З огляду на це до питання ролі держави та громадських організацій у подоланні дитячої безпритульності, боротьби з правопорушеннями неповнолітніх на Херсонщині, повсякденного життя, процесу соціалізації звертався автор цієї статті у власних публікаціях та у співавторстві з Ларисою Цибуленко [4–6].

Таким чином, можна зробити висновок про те, що процес подолання дитячої безпритульності певною мірою знайшов своє відображення в історіографії. Утім, радянській історіографії вказаної проблематики бракує глибокого наукового аналізу та цілісності сприйняття досліджуваної проблеми, акцентовано роль Компартії в процесі подолання дитячої безпритульності. Другий період вирізняється новим тлумаченням причин, обставин та наслідків дитячої безпритульності у 1920-х роках. Введення до наукового обігу матеріалів преси, свідчень очевидців, а також нових архівних документів, що довгий час були недоступні дослідникам, створило відповідну наукову базу для критичного переосмислення проблеми дитячої безпритульності в період становлення радянської тоталітарної системи. Перспективними для вивчення залишаються питання повсякдення безпритульних дітей, боротьба з правопорушеннями неповнолітніх та аналіз локальних особливостей подолання дитячої безпритульності.

Список літератури

1. Анатольєва О. І. Державно-правовий захист неповнолітніх в УСРР (20-ті роки ХХ ст.) / О. І. Анатольєва // *Право України*. – 2009. – № 4. – С. 170–174.
2. Анатольєва О. І. Правове регулювання боротьби з безпритульністю, бездоглядністю та правопорушеннями неповнолітніх в УСРР у 20-х роках ХХ століття : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень» / О. І. Анатольєва. – Київ, 2003. – 21 с.
3. Бибанов Т. П. Общество «Друзья детей» / Т. П. Бибанов // *Вопросы истории*. – 1985. – № 12. – С. 166–168.
4. Букресв Т. Боротьба з дитячою безпритульністю та бездоглядністю у першій половині 20-х років ХХ ст. на Півдні України (за матеріалами Херсонщини) / Т. Букресв // *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. – Запоріжжя : ЗНУ, 2015. – Вип. 42. – С. 67–72.
5. Букресв Т. Досвід подолання дитячої безпритульності у другій половині 20-х років ХХ ст. на Півдні України (за матеріалами Херсонщини) / Т. Букресв // *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. – Запоріжжя : ЗНУ, 2016. – Вип. 45, т. 1. – С. 221–226.
6. Букресв Т. Б. Повсякденність та соціалізація безпритульних дітей в інтернатних закладах у 20-х роках ХХ ст. в УРСР (за матеріалами Херсонщини) / Т. Букресв, Л. Цибуленко // *Культурологічний вісник : науково-теоретичний щорічник Нижньої Наддніпряниці*. – Запоріжжя, 2012. – Вип. 29. – С. 35–38.
7. Вакуленко В. М. Досвід подолання дитячої безпритульності в Радянській Україні / В. М. Вакуленко // *Соціальна педагогіка: теорія та практика : метод. журн.* – 2010. – № 2. – С. 93–100.
8. Виноградова-Бондаренко В. Є. Виховання безпритульних дітей в Україні 20-х рр. ХХ століття : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / В. Є. Виноградова-Бондаренко. – Київ, 2001. – 22 с.
9. Виноградова-Бондаренко В. «Субкультура» безпритульних дітей 20-х років ХХ століття / В. Виноградова // *Слово і час*. – 2000. – № 6. – С. 67–69.
10. Виноградова В. Проблеми дитячої безпритульності (20-ті роки ХХ ст.) / В. Виноградова // *Рідна школа*. – 1999. – № 10. – С. 77–78.
11. Гусак А. А. Комсомол – помічник Коммунистической партии в борьбе с детской беспризорностью на Украине (1921–1928 гг.) : автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. ист. наук / А. А. Гусак. – Днепропетровск, 1976. – 19 с.
12. Диптан И. И. Деятельность чрезвычайных государственных органов борьбы с детской беспризорностью в Украинской ССР (1919–1932 гг.) : автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. ист. наук : 07.00.01 «История Украины» / И. И. Диптан. – Киев, 1991. – 20 с.

13. Зінченко А. Г. Безпритульність як соціальне явище (до історії розв'язання проблеми) / А. Г. Зінченко // Соціальна політика і соціальна робота. – 1998. – № 1–2. – С. 78–86.
14. Зінченко А. Г. Дитяча безпритульність в Радянській Україні в 20-х – першій половині 30-х років ХХ століття : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / А. Г. Зінченко. – Одеса, 2002. – 17 с.
15. Зінченко А. Г. Діяльність центральних державних органів з питань подолання дитячої безпритульності у 20–30-х роках ХХ ст. в Україні / А. Г. Зінченко // Інтелекція і влада. Серія: Історія : громадсько-політ. наук. зб. – Одеса : Одеський національний політехнічний університет, 2007. – Вип. 10. – С. 54–67.
16. Ільченко О. До проблеми оптимізації виховної роботи з безпритульними дітьми : (Досвід колонії ім. В. Г. Короленка) / О. Ільченко // Рідна школа. – 2003. – № 9. – С. 65–67.
17. Іщенко І. В. Державна політика в сфері боротьби з соціальними аномаліями періоду непу (1921–1928 рр.): досвід, протиріччя, уроки (за матеріалами Півдня України) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / І. В. Іщенко. – Дніпропетровськ, 2003. – 18 с.
18. Кісіль О. М. Новаторство у сфері виправного виховання неповнолітніх правопорушників в Україні (20-і – 30-і роки ХХ століття) / О. М. Кісіль // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. – 2008. – № 38. – С. 68–71.
19. Кліцаков І. О. Партійне керівництво ідейно-політичним вихованням вчителів / І. О. Кліцаков // Український історичний журнал. – 1988. – № 3. – С. 90–100.
20. Коваленко С. С. История возникновения и развития детских домов в Украинской ССР в период с 1917 по 1929 гг. : автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. пед. наук / С. С. Коваленко. – Киев, 1954. – 22 с.
21. Крук М. З. Особливості організації фізичного виховання в школах України в 20–30-ті роки ХХ ст. / М. З. Крук // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. – 2009. – № 29. – С. 46–48.
22. Кульницький С. В. Становище дітей на Україні у 1931–1933 рр. : (Документи, розповіді) / С. В. Кульницький, Є. Шаталіна. – Київ : Вища школа, 1989. – 26 с.
23. Лаврут О. О. Громадська діяльність студентства УСРР в 20-ті роки ХХ ст. [Електронний ресурс] / О. О. Лаврут // Гілея: науковий вісник : зб. наук. пр. – 2009. – № 26. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Gileya/2009_26/index.html. – Назва з екрана.
24. Лакійчук М. Правові основи формування мережі установ для неповнолітніх правопорушників в УСРР у першій половині 20-х років ХХ ст. / М. Лакійчук // Підприємництво, господарство і право. – 2007. – № 11. – С. 127–130.
25. Мовчан О. Н. Іноземна допомога голодуючим України в 1921–1923 рр. / О. Н. Мовчан // Український історичний журнал. – 1989. – № 10. – С. 77–84.
26. Молоткіна В. К. Культурно-освітня діяльність громадських організацій України в умовах НЕПу (1921–1929 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : 07.00.01 «Історія України» / В. К. Молоткіна. – Київ, 2005. – 19 с.
27. Нариси з історії та культури євреїв України / [упоряд. та ред. Леонід Фінберг, Володимир Любченко]. – Київ : Дух і Літера, 2008. – 440 с.
28. Овсянюк О. І. Боротьба із безпритульністю та бездоглядністю неповнолітніх в УРСР у 1920-х рр. [Електронний ресурс] / О. І. Овсянюк // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. – 2000. – № 3. – Режим доступу: http://www.naiu.kiev.ua/tslc/pages/biblio/visnik/n2000_3/ovcjnyk.htm. – Назва з екрана.
29. Олянич Л. В. Відносини держави з громадськими формами подолання безпритульності дітей / Л. В. Олянич // Вісник ХНПУ ім. Г. С. Сковороди. Серія: Історія та географія. – Харків, 2008. – Вип. 32. – С. 107–116.
30. Олянич Л. В. Створення та діяльність Всеукраїнського товариства «Друзі дітей» (1924–1936 рр.): організаційний статус, структура та функції : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / Л. В. Олянич. – Харків, 2008. – 18 с.
31. Павлик Н. П. Задоволення потреб дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування: А. Маслоу і А. Макаренко / Н. П. Павлик // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. – Житомир, 2008. – Вип. 40. – С. 77–80.
32. Парашевіна О. С. Діти і голод 1921–1922 рр. в Україні / О. С. Парашевіна // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки : міжвід. зб. наук. пр. – Київ, 2005. – Вип. 14. – С. 137–146.
33. Парашевіна О. С. Роль системи народної освіти у подоланні дитячої безпритульності в 20-х – першій половині 30-х рр. ХХ століття в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / О. С. Парашевіна. – Дніпропетровськ, 2005. – 19 с.
34. Середа П. П. Педагогические основы предупреждения безнадзорности и правонарушений несовершеннолетних : автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. пед. наук / П. П. Середа. – Киев, 1974. – 23 с.
35. Стремецька В. О. Методи ліквідації дитячої безпритульності та бездоглядності у 1920–1930-ті роки (на матеріалах Миколаївщини) / В. О. Стремецька // Наукові праці. Серія: Історія : наук.-метод. журн. – Миколаїв : Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2003. – Т. 27, вип. 14. – С. 102–106.
36. Стремецька В. О. Соціальна допомога населенню Миколаївщини у 1920–1930-ті роки / В. О. Стремецька // Наукові праці. Серія: Історія : наук.-метод. журн. – Миколаїв : Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2004. – Т. 32, вип. 19. – С. 111–117.
37. Тютюнник Л. В. Проблемы деятельности опытных учреждений Наркомпроса Украины (1922–1937 гг.) : автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. пед. наук / Л. В. Тютюнник. – Киев, 1992. – 24 с.
38. Хархан Г. Д. Ідеї стадієвого виховання у 20–30 роках ХХ століття в сучасній практиці інтернатного закладу / Г. Д. Хархан // Вісник Житомирського державного університету. – Житомир, 2010. – Вип. 50. – С. 209–215.
39. Хмельницька А. П. Спасенное детство / А. П. Хмельницкая. – Москва : Московский рабочий, 1987. – 128 с.
40. Черняк М. М. Коммунистическая партия – организатор охраны здоровья и коммунистического воспитания подрастающего поколения (1917–1923 гг.) : автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. ист. наук / М. М. Черняк. – Москва, 1970. – 32 с.
41. Чех С. М. Мероприятия Коммунистической партии и Советского правительства по борьбе с детской беспризорностью в период восстановления народного хозяйства СССР (1917–1925 гг.) : автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. пед. наук / С. М. Чех. – Киев, 1953. – 18 с.
42. Чуб В. И. Деятельность Коммунистической партии Украины по ликвидации беспризорности в годы новой экономической политики : автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. ист. наук / В. И. Чуб. – Харьков, 1985. – 26 с.
43. Штефан Л. А. Питання підготовки соціальних працівників в Україні у 20–30-ті рр. ХХ ст. / Л. А. Штефан // Вісник Житомирського педагогічного університету. – Житомир, 2000. – Вип. 6. – С. 121–125.

T. Bukreev

SOVIET AND MODERN UKRAINIAN HISTORIOGRAPHY OF THE PHENOMENON OF CHILDREN'S HOMELESSNESS IN UKRAINE DURING THE FORMATION OF THE SOVIET TOTALITARIAN REGIME

The article discusses the Soviet and modern Ukrainian historiography on children's homelessness in the Soviet Ukraine during the formation of the Soviet totalitarian regime. The historiography of the legal framework and activities of the state authorities for overcoming children's homelessness in the Soviet Ukraine during the formation of the Soviet totalitarian regime offers diverse thematic coverage. The author identifies two periods in the historiography addressing children's homelessness in the Soviet Ukraine. The first period covers the years of 1950–1980, while the second period starts in the 1990s with the dissolution of the Soviet Union and opening the archives that were previously unavailable to scholars. Historiography of the first mentioned period is marked with publishing the first historical and pedagogical studies on the topic. However, these works were heavily influenced by the Soviet ideological dogmas of the time. Consequently, the first critical works appeared only during the "Perestroika" period. Specifically, the scholars started exploring activities of both public charity organizations and state authorities in the joint effort to overcome children's homelessness in the Soviet Ukraine. At the same time, rich material preserved in the regional archives still remains underexplored, suggesting a huge potential for further studies.

Keywords: historiography, Soviet historiography, Ukrainian historiography, children's homelessness, children's home, USSR.

Матеріал надійшов 24.03.2017

УДК 27-784:947.7-25"1970/1980"

Ферт А. О.

МІЖ ПАПЕРОВИМ ТА ВСЕБІЧНИМ КОНТРОЛЕМ: КОМІСІЇ СПРИЯННЯ ТА ПРАВОСЛАВНІ ГРОМАДИ КИЄВА У 1970–1980-х РОКАХ

У цій статті досліджено роботу в Києві громадських комісій сприяння, що здійснювали контроль за православними громадами в межах застійної політики «послаблення впливу церковників у рамках закону». На підставі архівних джерел та его-свідчень проаналізовано методики тиску, що застосовували комісії (адміністрування, втручання, фінансовий нагляд тощо), а також слабкі сторони їхньої роботи («паперовий контроль», брак відповідних знань, «добровільно-примусова» робота у вихідні).

Ключові слова: комісії сприяння, законодавство про культу, застій, Російська Православна Церква, рада у справах релігій.

У добу «застою», як влучно схарактеризував її Алексей Юрчак, «повсякденне існування повнілося парадоксами... коли суворий державний

контроль співіснував із численними свободами від нього» [28, с. 83]. Винятком не була й релігійна політика.